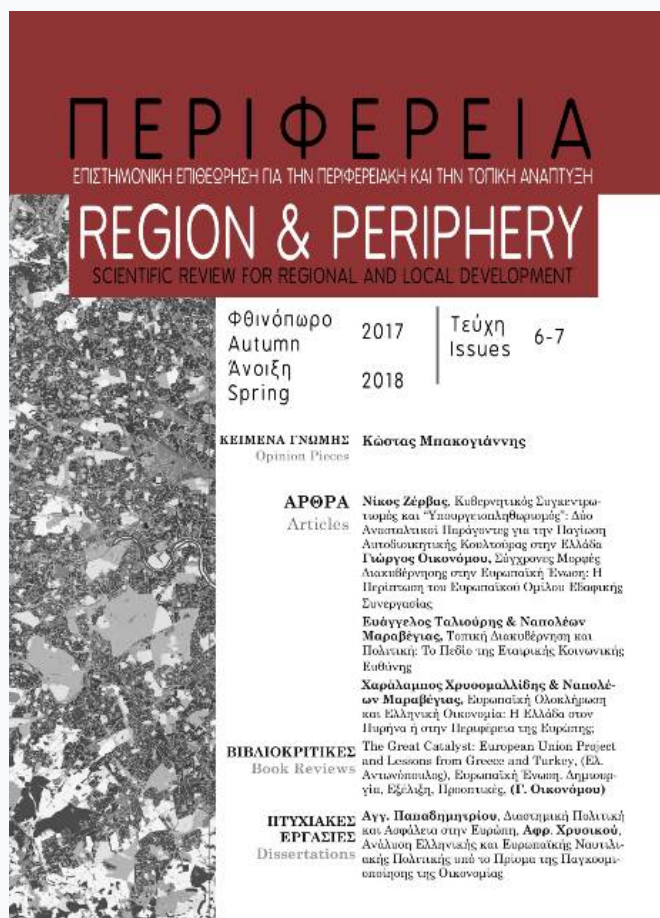

Περιφέρεια | Regional Integration: Politics, Economics, Governance

Αρ. 6-7 (2018)

Περιφέρεια | Region & Periphery

Τοπική Διακυβέρνηση και Πολιτική: Το Πεδίο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

Ευάγγελος Ταλιούρης, Ναπολέων Μαραβέγιας

doi: [10.12681/rp.17007](https://doi.org/10.12681/rp.17007)

Copyright © 2018, Ευάγγελος Ταλιούρης, Ναπολέων Μαραβέγιας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά-Μη Εμπορική Χρήση 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ταλιούρης Ε., & Μαραβέγιας Ν. (2018). Τοπική Διακυβέρνηση και Πολιτική: Το Πεδίο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης. *Περιφέρεια | Regional Integration: Politics, Economics, Governance*, (6-7), 49–70.
<https://doi.org/10.12681/rp.17007>

Τοπική Διακυβέρνηση και Πολιτική: Το Πεδίο της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης

Ευάγγελος Ταλιούρης, Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης Πανεπιστημίου Κρήτης, Διδάσκων Δημόσιας Διοίκησης, Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης

Ναπολέων Μαραβέγιας, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη ως πεδίο πολιτικής στην Ευρώπη αναδεικνύει τον ρόλο και τη συμβολή των επιχειρήσεων στην αιεφόρο ανάπτυξη, μέσα από το πρίσμα της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας για την κοινωνία, την αγορά και το περιβάλλον. Η έννοια της ΕΚΕ διαχρονικά πραγματεύεται, επίσης, με το αντικείμενο της διοίκησης λαμβάνοντας υπόψη την επιχειρηματική ηθική, τον εθελοντισμό και τη διαχείριση των ενδιαφερομένων μερών σε μια επιχείρηση. Η ανάγκη, ωστόσο, στην Ευρώπη για σχεδιασμό πολιτικής στο πεδίο της ΕΚΕ, ήδη από την δεκαετία του '90, προσδιορίζει το ρόλο του κράτους στο πεδίο πολιτικής αυτό και εξελίσσεται μέσα από τη διασύνδεση της έννοιας με τα πεδία της αιεφόρου ανάπτυξης, της ανταγωνιστικότητας και της κοινωνικής ευημερίας. Η ανάπτυξη και ο σχεδιασμός πολιτικής για την ΕΚΕ στην Ευρώπη και την Ελλάδα αποκτά τόσο άμεσα όσο και έμμεσα χαρακτηριστικά, ενώ ήδη από τις αρχές του 21ου αιώνα ασκείται σε ευρωπαϊκό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Το τελευταίο έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα και τον ρόλο του κράτους τοπικά, δεδομένου ότι φαίνεται να αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο περιφερειακής πολιτικής με στόχο την περιβαλλοντική αιεφορία, την τόνωση της απασχόλησης, της ενίσχυσης του κοινωνικού κεφαλαίου και της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: διακυβέρνηση, δημόσιες πολιτικές, εταιρική κοινωνική ευθύνη

Local Governance and Policy Making: The Field of Corporate Social Responsibility

Evangelos Taliouris, *PhD in Political Science, University of Crete, Adjunct Lecturer, Highest Technological Educational Institute of Crete.*

Napoleon Maravegias, *Professor, Department of Political Studies and Public Administration, National and Kapodistrian University of Athens*

Abstract

Corporate Social Responsibility is a policy making field that highlights the significance of business potential role and contribution to Europe's sustainable development, via the empowerment of responsible entrepreneurship initiatives towards society wellbeing, market competitiveness and environmental sustainability. Moreover, the concept of CSR is traditionally related with business ethics and administration fields, as well as corporations' stakeholder management. Furthermore, the policy evolution of CSR in Europe was mainly developed via its implicit and explicit characteristics at the beginning of the '90s. The CSR was accompanied with the perspectives about the state's role in a global society as well as the overall policy framework of EU in sustainable development, social welfare, competitiveness and other international initiatives. The policy making process of CSR became more explicit in EU at the beginning of 21st century, and since then is a significant policy field for European institutions, member states and regions. In Greece, the CSR is considered nowadays as a developing policy field both at national and local level, which seems to influence regional development policy and generate stakeholder synergies towards environmental sustainability, employment generation, social capital improvement and responsible entrepreneurship.

KEY-WORDS: governance, public policy, corporate social responsibility

1. Εισαγωγή

Το ζήτημα της περιφερειακής ανάπτυξης αποτελούσε και αποτελεί ένα διαχρονικό πεδίο ανάλυσης και επιστημονικής αναζήτησης για το πεδίο της πολιτικής επιστήμης, κυρίως λόγω της σημασίας που έχει για τις τοπικές κοινωνίες, την δομή της διακυβέρνησης και τον ρόλο του κράτους. Σημαντικό, επίσης, είναι

το γεγονός ότι οι προκλήσεις σήμερα γίνονται ολοένα και συνθετότερες σε τοπικό επίπεδο, τόσο εξαιτίας της κρίσης όσο και εξαιτίας της επικαιρότητας των πεδίων της αειφόρου ανάπτυξης. Η προσέγγιση τέτοιων πολιτικών ζητημάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και την Ελλάδα είναι νευραλγική ειδικά μέσα από αποκεντρωμένες περιφερειακές και τοπικές δομές, οι οποίες θα πρέπει να χαρακτηρίζονται εκτός από ευέλικτες διοικητικές δομές και από καινοτόμες πολιτικές παρεμβάσεις. Ένα από τα πεδία πολιτικής που αναπτύσσεται ήδη από το 2001 στην Ευρωπαϊκή Ένωση κεντρικά, και φαίνεται να αποτελεί (έμμεσα) πεδίο και της περιφερειακής πολιτικής, είναι και αυτό της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (ΕΚΕ) (ως υποπεδίο πολλές φορές της συνολικής στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη). Πιο συγκεκριμένα, στην Ελλάδα (ειδικά μετά την εμφάνιση των αρνητικών επιπτώσεων της κρίσης στη κοινωνία και την οικονομία) το πεδίο της ΕΚΕ αναπτύσσεται στο δημόσιο διάλογο και μπορεί να αποτελέσει ένα ενδιαφέρον πεδίο άσκησης πολιτικής όχι μόνο για τον εκουγχρονισμό των επιχειρήσεων και την ανταγωνιστικότητά τους, αλλά και για την προστασία του περιβάλλοντος και ευρύτερα κοινωνικά ζητήματα (π.χ. ανεργία, κοινωνικός αποκλεισμός) από την Πολιτεία.

Η ΕΚΕ αποτελούσε παραδοσιακά ένα πεδίο που σχετιζόταν περισσότερο με τη λειτουργία των εταιρειών, την επιχειρηματική ηθική και τα ενδιαφερόμενα μέρη. Ήδη από τη δεκαετία του '60 σημαντικοί επιστήμονες έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα και τη σχέση αποδοτικότητας των εταιρειών με την ΕΚΕ (Carroll, 2008, Wood, 2010). Αυτό, ωστόσο, που αποτελεί ενδιαφέρον πεδίο ανάλυσης και ακαδημαϊκής συζήτησης είναι και η πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ στην Ευρώπη και διεθνώς (π.χ. ΟΗΕ, OECD). Αυτή χαρακτηρίζεται στο περιεχόμενο της ως πολύ-παραγοντική, αφού στοχεύει τόσο στη συμβολή των επιχειρήσεων στην αειφόρο ανάπτυξη και την υπεύθυνη επιχειρηματικότητα, όσο και στον υποστηρικτικό ρόλο του κράτους. Πιο συγκεκριμένα στην ΕΕ, η άμεση διάσταση της ΕΚΕ στο πεδίο ειδικά του σχεδιασμού πολιτικής έγινε διακριτή μετά το 2001 με τον πρώτο ευρωπαϊκό ορισμό. Η πολιτική φύση της ΕΚΕ μέχρι τότε συνδεόταν εμμέσως με πολιτικές που σχετιζόνταν με την αειφόρο ανάπτυξη, τη κοινωνική πολιτική, τις πολιτικές απασχόλησης και γενικότερα την επιχειρηματικότητα (Commission, 2001a; 2002).

Η εξέλιξη της ΕΚΕ και η αλληλεπίδραση της με την ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, τον προβληματισμό για την αειφόρο ανάπτυξη και το μέλλον για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μοντέλο (ΕΚΜ) συνέβαλε στην πολιτική εξέλιξη της στην Ευρώπη. Οι διαρκείς και συνεχόμενες επιπτώσεις της κρίσης στη κοινωνία και την οικονομία μετά το 2008 επηρέασαν την εξέλιξη της ΕΚΕ τόσο σε μακρο επίπεδο διακυβέρνησης (π.χ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή) όσο και τοπικά. Με αφορμή την Στρατηγική Ευρώπη 2020, το ζήτημα της ΕΚΕ φαίνεται να αποτελεί μεταξύ άλλων ένα ενδιαφέρον πολιτικό πεδίο για το μακρόπνοο πλάνο της ΕΕ και των κρατών μελών της (όπως η Ελλάδα) ειδικά στην αντιμετώπιση κρίσιμων περιβαλλοντικών και κοι-

νωνικοοικονομικών ζητημάτων, αλλά και άλλων όπως η διαφάνεια (Commission, 2010; 2011; EC 2011; 2014).

Από μια άλλη οπτική γωνία, η παρατήρηση της πολιτικής εξέλιξης και ωρίμανσης της ΕΚΕ (ειδικά στην ΕΕ και τον γενικότερο προβληματισμό για την ευθύνη των εταιρειών σε μια κοινωνία) είναι γενικά ο επαναπροσδιορισμός της σχέσης πολιτικής, κοινωνίας και οικονομίας. Ο προβληματισμός αυτός στην Ευρώπη δεν είναι καινούργιος (Berman, 2014) και έως ένα βαθμό αντανakλάται στις διαφορετικές προσεγγίσεις διακυβέρνησης, καπιταλιστικών συστημάτων και ιδεολογιών που απαντούν σε αυτήν αναφορικά με τα πρωτεία της πολιτικής έναντι της οικονομίας. Η επιρροή φαίνεται να επηρεάζει ανά τόπο, χρόνο και ιδεολογική επιρροή το αντικείμενο της ΕΚΕ, την πολιτική της φυσιογνωμία (π.χ. εθελοντική, ήπιο κανονιστικό πλαίσιο) και τα πολιτικά εργαλεία (π.χ. οικονομικά εργαλεία, κανονιστικά) (Albareda et al., 2007; 2009; Matten and Moon, 2008; EC, 2011; Steurer, 2010). Η συζήτηση που έχει αναπτυχθεί διαχρονικά στην ΕΕ για την σχέση πολιτικής-οικονομίας εκτός από τις ιδεολογικές επιρροές, τις θεσμικές επιδράσεις και παραδόσεις στο θεωρητικό και πολιτικό πλαίσιο της ΕΚΕ, έχει επιπτώσεις και στις βαθμίδες διοίκησης όπου αυτή πραγματώνεται. Οι τελευταίες εξ αντικειμένου ποικίλλουν ανά βαθμίδα δημόσιας διοίκησης, δομή διακυβέρνησης και διοικητικής κουλτούρας.

2. Η πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η δη από τη δεκαετία του '90 η πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ αποτελεί μέρος της γενικότερης Ευρωπαϊκής πολιτικής ολοκλήρωσης μέσα από πεδία όπως η αειφόρος ανάπτυξη, η ανταγωνιστικότητα και η κοινωνική σύγκλιση. Αυτό γίνεται πιο διακριτό το 1993 μετά το κάλεσμα του Προέδρου της Επιτροπής J. Delors για ανάδειξη της ευθύνης των επιχειρήσεων στη κοινωνική συνοχή και στην περιβαλλοντική αειφορία της Ευρώπης, παράλληλα με τις δραστηριότητές τους (Commission, 2001a). Στην Ευρώπη, επίσης, η πολιτική διάσταση της ΕΚΕ φαίνεται να συνδέεται αρχικά με την αειφόρο ανάπτυξη ως προς τον ρόλο των επιχειρήσεων στο περιβάλλον, τη κοινωνική συνοχή και την ανταγωνιστικότητα (Commission, 2002; 2001b). Την ίδια στιγμή η αλληλεπίδραση ΕΚΕ με την διακυβέρνηση και την εφαρμοσμένη διάσταση της αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο που πολλές φορές συνδυάζεται με τον προβληματισμό για το μέλλον της παγκοσμιοποίησης, ειδικά σε επίπεδο ενδιαφερομένων μερών, περιβάλλοντος και τοπικών κοινωνιών. Το γενικότερο αυτό κλίμα τη δεκαετία του '80 αλλά εντονότερα του '90 εμπλουτίζεται σημαντικά από την πολιτική εξέλιξη και ωρίμανση της Αειφόρου Ανάπτυξης τόσο από τον ορισμό (1987) όσο και από τη Συνδιάσκεψη στο Ρίο το 1992. Το 1987 η έννοια της Αειφόρου Ανάπτυξης μέσα από τη Brundtland report "Our Common

Future” του Παγκόσμιου Συμβουλίου για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του ΟΗΕ ορίζεται ως “the development that meets the need of the present without compromising the future generations ability to meet their own needs” (WCED, 1987; UNEP, 2002).

Σε διεθνές επίπεδο, η αειφόρος ανάπτυξη βασίζεται στη διαμόρφωση ενός πεδίου πολιτικής που προσδιορίζει την έννοια της ανάπτυξης σε σχέση με την οικονομία, την περιβαλλοντική αειφορία και την ανθρώπινη ανάπτυξη. Οι εξελίξεις αυτές ανέδειξαν την αειφόρο ανάπτυξη και την εφαρμοσμένη της πτυχή (π.χ. συστήματα περιβαλλοντικής διαχείρισης, κλιματική αλλαγή), τόσο παγκόσμια (π.χ. ΟΗΕ) όσο και περιφερειακά (π.χ. ΕΕ) (Commission, 2001a; 2001b). Η αειφόρος ανάπτυξη για την ΕΕ ειδικά από την αρχή του 21ου αιώνα αποτέλεσε κεντρική πολιτική επιλογή, δεδομένου ότι οι εφαρμοσμένες διαστάσεις της σε επίπεδο κεντρικό και σε επίπεδο κρατών μελών (π.χ. Σκανδιναβικές χώρες, Ολλανδία) ήταν αξιοσημείωτες (EC, 2007; 2011). Στην ΕΕ, ωστόσο, παράλληλα με το ρόλο των κρατών μελών στην εξέλιξη της αειφόρου ανάπτυξης, αναπτύχθηκε και ένας προβληματισμός αναφορικά με το ρόλο των επιχειρήσεων σε αυτή (Commission, 2002). Η διαπίστωση αυτή αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον εάν συνυπολογιστεί η αυξανόμενη απορρύθμιση ή ο επαναπροσδιορισμός του ΕΚΜ και των πολιτικών πρόνοιας ήδη από τη δεκαετία του '90. Ειδικά μετά την κρίση και συγκεκριμένα το 2008, ο προβληματισμός αυτός έγινε εντονότερος και η ΕΚΕ φάνηκε να αποτελεί ένα εργαλείο ενίσχυσης της εμπιστοσύνης και της διαφάνειας για το εμπόριο και γενικά για το επιχειρείν. Συγκεκριμένα, η ΕΚΕ μπορεί και εξειδικεύεται στο σχεδιασμό πολιτικής, στοχεύοντας σε διαφορετικά είδη επιχειρήσεων αναφορικά με το μέγεθος, τον κλάδο ή την αγορά (EC, 2007; 2011; 2014).

Η σημερινή εξέλιξη, ωστόσο, είναι το αποτέλεσμα ενός προβληματισμού που ξεκινά ήδη από τη δεκαετία του '70, και έχει οδηγήσει οργανισμούς όπως ο ΟΟΣΑ σε ανάληψη σχετικών πρωτοβουλιών (OECD, 2011; Ward, 2004). Οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες, λόγω του σημαντικού κοινωνικού και περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος αλλά και της σημαντικής επίδρασης τους στην οικονομία και τη διάσταση της παγκοσμιοποίησης (Sherer and Palazzo, 2008; Hopkins, 2003), αποτέλεσαν προνομιακό πεδίο άσκησης πολιτικών για την αειφόρο ανάπτυξη και την ΕΚΕ. Από την ανάδειξη, λοιπόν, ενός κοινού ορισμού για την αειφόρο ανάπτυξη τη δεκαετία του '80 (WCED, 1987), ο ιδιωτικός τομέας αρχίζει να αυτοπροσδιορίζεται και να αυτορυθμίζεται στο πλαίσιο αυτό έτσι ώστε να προσανατολιστεί η εταιρική ατζέντα και να συμπεριλάβει τις απαιτήσεις δυναμικών κοινωνικών μερών (π.χ. μέτοχοι, πελάτες, τοπικές κοινωνίες). Αυτό συνέβαινε πολλές φορές και υπό την πίεση κοινωνιών και καταναλωτών (π.χ. διαδηλώσεις, boycotts) για ανήθικο εμπόριο (Hopkins, 2003; Beaver, 2005; Banerjee, 2008), ενώ πολλές φορές λειτουργούσε ως ένα μέσο αυτορρύθμισης στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης. Τέτοιες πρωτο-

βουλίες αποτελούν για παράδειγμα το “World Business Council for Sustainable Development” (WBCSD, 2002) και το “CSR Europe” στις αρχές της δεκαετίας του ‘90. Οι πρωτοβουλίες αυτές αναδεικνύουν τη σημασία της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας αλλά και την τάση ως προς αυτήν από μερίδα του επιχειρηματικού κόσμου (WBCSD, 2002; Sherer et al., 2009). Στο παραπάνω πλαίσιο εξελίχθηκε και η έννοια της ΕΚΕ στην Ευρώπη, και η διασύνδεση της με την αειφόρο ανάπτυξη, τη περιβαλλοντική αειφορία και την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας (Commission, 2001a; 2002; 2011) που αναφέρθηκε παραπάνω. Η ΕΚΕ φαίνεται να αποτέλεσε μάλιστα για κάποιες επιχειρήσεις το εργαλείο διαχείρισης κινδύνου και φήμης, δεδομένου ότι η επιχειρηματική διεργασία δεν αποτελεί μία απομονωμένη οικονομική δραστηριότητα από το συνολικό περιβάλλον (Commission, 2001a; 2002; Elkington, 2004). Η ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική διάσταση της ΕΚΕ τις παλαιότερες δεκαετίες (ειδικά μέσα από την σχέση της με την οικονομική αποδοτικότητα), συνδυάστηκε πιο άμεσα στις αρχές του 21ου αιώνα με την περιβαλλοντική αειφορία και την κοινωνική ευημερία. Αυτό πολιτικά εξελίσσεται μετά το 2008, μέσα από την ιδιαίτερη έμφαση που δίδεται στη κοινωνική διάσταση και τον ρόλο των εταιρειών σε ζητήματα όπως της δημιουργίας θέσεων εργασίας, της ισοτήτας, της περιβαλλοντικής αειφορίας, της διαφάνειας κ.ά.

3. Η εξέλιξη της ΕΚΕ και μια σύντομη ιστορική αναδρομή

Αυτό που έχει, ωστόσο, ενδιαφέρον στο σημείο αυτό είναι μία σύντομη εννοιολογική και ιστορική αναδρομή στην έννοια της ΕΚΕ και τους ορισμούς που έχει λάβει διαχρονικά. Αυτό θα βοηθήσει στην κατανόηση της πολιτικής της εξέλιξης ειδικά στην ΕΕ και τη διασύνδεση της με τις κοινοτικές πολιτικές για την περιφερειακή ανάπτυξη και τις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών. Η έννοια της κοινωνικής ευθύνης και ειδικά των επιχειρήσεων έχει παρουσιαστεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα στην Ευρώπη (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο) μέσα από κάποιες πεφωτισμένες επιχειρήσεις (enlightened corporations) όπως αναφέρει ο Carroll (2008). Οι επιχειρήσεις αυτές είτε λόγω της κοινωνικής πίεσης από το αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα, είτε λόγω φιλανθρωπίας είτε λόγω θρησκευτικής ηθικής ανέπτυξαν μία στρατηγική με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των εργαζομένων τους (π.χ. στέγαση, οίτιση), αλλά και της παραγωγικότητάς τους (Carroll, 2008; Βαξεβανίδου, 2009). Αυτό, ωστόσο, που μπορεί να επισημανθεί στο σημείο αυτό είναι και η πιθανή διασύνδεση της διαφαινόμενης επιχειρηματικής ηθικής με τις αρχές και τη γενικότερη επιρροή του κοινοτισμού στην Ευρώπη και την άνοδο του εργατικού κινήματος (Berman, 2015).

Με την έλευση του 20ου αιώνα και το πέρας των δύο Παγκοσμίων Πολέμων ο ρόλος των επιχειρήσεων είχε αλλάξει σημαντικά στην Ευρώπη και τον κόσμο. Οι νεωτερισμοί στις δομές της αγοράς, της αναμόρφωσης των ρόλων των κρατών

στο παγκόσμιο περιβάλλον και εν γένει της παγκοσμιοποίησης διαμορφώνουν στη σχέση οικονομίας-πολιτικής ένα πεδίο διαφορετικό από εκείνο που ίσχυε προπολεμικά. Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν σημαντικά τόσο την εξέλιξη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και αγοράς, όσο και την γενικότερη αντίληψη για το ρόλο των εταιρειών, της διοίκησής τους και των ευθυνών τους εκτός από τα στενά όρια των εθνικών αγορών. Η έννοια της ΕΚΕ μεταπολεμικά άρχισε να αναπτύσσεται τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της και να εγκολπώνονται στο θεωρητικό της πλαίσιο εκτός από τις φιλανθρωπικές δράσεις και άλλα ευρύτερα ζητήματα επιχειρηματικής ηθικής, στρατηγικής διαχείρισης των ενδιαφερομένων μερών, των επιχειρηματικών κινδύνων και της καινοτομίας. Ο Howard Bowen, μάλιστα, ήδη από το 1953 αρχίζει να περιγράφει τον νέο ρόλο των επιχειρήσεων μέσα από το βιβλίο του "Social Responsibility of the Businessman" με αποτέλεσμα να αποκαλείται εύλογα από πολλούς και ως ο πατέρας της ΕΚΕ (Carroll, 2008; Mele, 2008).

Τα επόμενα χρόνια η έννοια της ΕΚΕ αναπτύσσεται και εντάσσεται στο περιεχόμενο της (εκτός από την φιλανθρωπία) τον διοικητικό εκσυγχρονισμό και το στρατηγικό σχεδιασμό εκείνο που εγκολπώνει την κοινωνική και την περιβαλλοντική ευθύνη. Αυτό συμπίπτει με τα σημαντικά διεθνή βήματα για τη προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. Συνθήκης της Στοκχόλμης 1972, οικολογικό κίνημα) τη δεκαετία του '60 και του '70. Παράλληλα, αναπτύσσεται ένας γενικότερος προβληματισμός για την ανάπτυξη και αναφορικά με τα όρια του περιβάλλοντος και της χρήση των πόρων (Hardin, 1968). Το ζητούμενο, ωστόσο, είναι το πώς η ΕΚΕ εξελίσσεται στο περιβάλλον αυτό θεωρητικά, δεδομένου ότι αποτελεί ένα πεδίο αντιπαράθεσης και ταυτόχρονα σύνθεσης μεταξύ επιστημόνων αλλά και διαφορετικών προσεγγίσεων για τον ρόλο των επιχειρήσεων στην κοινωνία (Friedman, 1971; Carroll, 2008; Mele, 2008). Η αναφορά, ωστόσο, στη «Πυραμίδα της ΕΚΕ» (The Pyramid of Corporate Social Responsibility) το 1979 του Archie Carroll (1991; 2008) και των τεσσάρων διαστάσεων που υπογραμμίζει μεταγενέστερα το 1991 (economic, legal, ethical, discretionary-philanthropic) είναι σημαντική. Παράλληλα, έχει σημασία η αναφορά και σε άλλες προσεγγίσεις στην εξέλιξη της ΕΚΕ, όπως το Corporate Social Performance (Wood, 2010), το Triple Bottom Line (Elkington, 2004) κ.α. Το στοιχείο αυτό, επίσης, αναδεικνύει τον πλουραλισμό αναφορικά με το θεωρητικό πλαίσιο της ΕΚΕ κάτι που επιβεβαιώνεται μεταγενέστερα από το Dahlsrud (2008), ο οποίος αναφέρει συγκεκριμένα τριάντα επτά ορισμούς για την ΕΚΕ (με πολλά κοινά σημεία).

Η αμεσότερη διασύνδεση της ΕΚΕ με το γενικότερο πλαίσιο πολιτικής για την αιεφόρο ανάπτυξη και τους αναπτυσσόμενους θεσμούς της, επηρέασαν αμφίδρομα την εξέλιξη των εννοιών τόσο στη θεωρία όσο και στη πράξη ειδικά σε επίπεδο διοίκησης επιχειρήσεων, εταιρικής διακυβέρνησης και πολιτικής (Moon, 2007; WCED, 1987; WBCSD, 2002; Commission, 2001b; 2005; 2009). Οι διαφορετικές, ωστόσο, προσεγγίσεις για την ΕΚΕ ουσιαστικά διαμόρφωσαν και διαφορετικά πε-

δια εξέλιξης είτε πλησιέστερα στις πραγματικές ανάγκες των επιχειρήσεων είτε σε επίπεδο διακυβέρνησης και αλληλεπίδρασης στο σχεδιασμό και άσκηση πολιτικής (Grayson and Hodges, 2004; Impact 2012; 2013). Το σημαντικό, ωστόσο, στοιχείο που φαίνεται να προκύπτει από τον διάλογο αυτό και τις διαφορετικές προσεγγίσεις ειδικά στην Ευρώπη, είναι οι αντιλήψεις και πολλές φορές οι θεσμικές επιδράσεις ως προς τι τελικά εκλαμβάνεται ως ΕΚΕ ανά τόπο και χρόνο.

Αυτό πολλές φορές διαφοροποιείται ανά φορέα, γεωγραφική τοποθεσία στην ΕΕ και το κόσμο (Albareda et al., 2007; 2009; Aaronson and Reeves, 2002; Matten and Moon, 2008; Gjolberg, 2009; Ταλιούρης, 2014; Fairbrass, 2011). Η αναφορά στην ΕΕ, ωστόσο, είναι χρήσιμη για τη κατανόηση της έννοιας πολιτικά, διότι η Ευρώπη και αρκετά κράτη μέλη της αποτελούν ένα δυναμικό πεδίο σχεδιασμού και άσκησης δημόσιας πολιτικής στην ΕΚΕ τόσο σε επίπεδο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό (π.χ. διεθνών οργανισμών). Όσον αφορά την ΕΕ ως πεδίο αναφοράς, αυτή κεντρικά έχει αναπτύξει το δικό της ορισμό (γίνεται αναφορά παρακάτω) και έχει συνδυάσει την ΕΚΕ με τη στρατηγική για την αειφόρο ανάπτυξη, τη διεθνή ανταγωνιστικότητα και τη κοινωνική συνοχή (Commission, 2001a; 2011). Η ευρωπαϊκή διάσταση της ΕΚΕ εμπεριέχει στοιχεία από τις θεσμικές επιδράσεις των κρατών μελών της και από τη γενικότερη θεσμική της παράδοση στο περιβαλλοντικό μοντερνισμό, το κράτος πρόνοιας, την επιχειρηματικότητα και τη θέση της στη κοινωνία (Matten and Moon, 2008; Impact, 2012; 2013; Commission, 2011; EC, 2011; 2014).

4. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη

Το ζήτημα της κοινωνικής ευθύνης των εταιρειών και της ανάπτυξης συνεργιών με το κράτος και τα ενδιαφερόμενα μέρη τέθηκε από τη δεκαετία του '90 τόσο στην έμμεση (implicit CSR) όσο και στην άμεση διάσταση (explicit CSR) (Matten and Moon, 2008). Η έμμεση διάσταση της ΕΚΕ προϋπήρχε παράλληλα με πολιτικές κοινωνικής πρόνοιας, απασχόλησης, επιχειρηματικότητας ή περιβαλλοντικής αειφορίας. Η ΕΕ συμμετείχε στη διαμόρφωση διεθνών εργαλείων ΕΚΕ με πιο άμεσο τρόπο (explicit CSR) ειδικά στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Τόσο σε κεντρικό όσο και σε επίπεδο κρατών μελών, η ΕΕ υποστήριζε σημαντικές πρωτοβουλίες όπως αυτή του ΟΟΣΑ (2011; 2000) (Guidelines to multinational corporations, investments), το “Global Reporting Initiative” του ΟΗΕ, το “Global Compact” αλλά και αυτή της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (2006) “Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy”. Τα πολιτικά βήματα αυτά στο τέλος του 20^{ου} αιώνα και την αρχή του 21^{ου} ανέδειξαν την πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ στην Ευρώπη. Αυτή με άμεσο τρόπο διαπιστωνόταν μέχρι τότε σε κράτη μέλη με αγγλοσαξονικά χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα το Ηνωμένο Βασίλειο, το οποίο είχε ήδη προχωρήσει στην δημιουργία σχετικού Υπουργικού

χαρτοφυλακίου από την Κυβέρνηση των Εργατικών στο τέλος της δεκαετίας του '90. Το ζήτημα της ΕΚΕ προσεγγίζεται στην ΕΕ, στη Στρατηγική για την Αειφόρο Ανάπτυξη και την Πράσινη Βίβλο το 2001 (Commission, 2001a; 2001b).

Το 2001 μέσα από τη Πράσινη Βίβλο "Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility" προκύπτει η ευρωπαϊκή διάσταση της ΕΚΕ μέσα από τον πρώτο ορισμό της. Αυτό το βήμα στην πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ είναι ιδιαίτερος σημαντικός. Συγκεκριμένα, η ΕΚΕ ορίζεται από την ΕΕ το 2001 "*... a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business operations and in their interaction with their stakeholders on a voluntary basis*" (Commission, 2001a: 6). Επιπρόσθετα η ΕΕ υπογραμμίζει ότι τα χαρακτηριστικά της ΕΚΕ είναι προσαρμοσμένα περισσότερο στη πραγματικότητα των μεγάλων επιχειρήσεων και λιγότερο στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ). Το τελευταίο πεδίο πολιτικής αποτελεί για την ΕΚΕ ένα σημαντικό κεφάλαιο μεταξυ άλλων (π.χ. δημόσιες συμβάσεις, ετήσιες αναφορές) που αργότερα περιγράφεται από την Επιτροπή (2003) ως "responsible entrepreneurship" αλλά και προσεγγίζεται ξεχωριστά σε περιοδικές εκθέσεις για τις εθνικές πολιτικές ΕΚΕ (EC, 2007; 2011; 2014). Η πρώτη αυτή διαμόρφωση για τα πολιτικά χαρακτηριστικά της ΕΚΕ σε Ευρωπαϊκό επίπεδο (παρά τις αδυναμίες ή τις διαφωνίες) αποτελεί ένα βήμα στην πολιτική διάσταση του όρου. Η προσπάθεια, επίσης, να αναδειχθεί μία Ευρωπαϊκή διάσταση για την ΕΚΕ έχει τη σημασία της, δεδομένης και της δυσκολίας, λόγω των διαφορετικών προσεγγίσεων από τα κράτη μέλη (Albareda et al., 2007; 2009; Aaronson and Reeves, 2002; Matten and Moon, 2008; Gjolberg, 2009; Ταλιούρης, 2014; Fairbrass, 2011).

Όσον αφορά τον πρώτο Ευρωπαϊκό ορισμό για την ΕΚΕ, η ΕΕ αναδεικνύει την εθελοντική φύση της ΕΚΕ, η οποία αποτελεί συνέχεια και όχι μέρος των νομικών υποχρεώσεων μιας επιχείρησης (Commission, 2001a). Η νομική ακολουθία, ωστόσο, αποτελεί την προϋπόθεση για τη συνέχεια της ΕΚΕ, κάτι που βλέπουμε και στην προσέγγιση του Carroll για τη πυραμίδα της ΕΚΕ και τη δεύτερη ευθύνη. Το στοιχείο αυτό για τον ευρωπαϊκό ορισμό είναι αξιοσημείωτο διότι βάση συζήτησης αποτελεί η εθελοντική φύση της ΕΚΕ, και όχι το εάν αποτελεί νομικό υποκατάστατο (π.χ. κοινωνικές και περιβαλλοντικές υποχρεώσεις). Ο προβληματισμός αυτός λαμβάνει χώρα εντονότερα τα επόμενα χρόνια (π.χ. Multistakeholders forums) ειδικά ως προς το ρόλο του κράτους και την άσκηση δημόσιας πολιτικής στην ΕΕ (EC, 2007a; 2011; 2014).

Η παράλληλη, επίσης, προσοχή της ΕΕ και πολλών κρατών (π.χ. Δανία) στον διεθνή εναρμονισμό και υποστήριξη πρωτοβουλιών όπως το Global Compact, έχει τη σημασία του για την ανάπτυξη των ευρωπαϊών εργαλείων και δημοσίων πολιτικών σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης (Commission, 2001a). Το 2002, η ΕΕ διασυνδέει αμεσότερα την ΕΚΕ με την αειφόρο ανάπτυξη "Corporate Social Responsibility: A

business contribution to sustainable development” (Commission, 2002). Το γεγονός, αυτό φαίνεται να συμβάλλει στην ευρωπαϊκή προσέγγιση της ΕΚΕ και τη σχέση της τελευταίας με τη στρατηγική για την αειφορία (Commission, 2001b; 2005; 2009). Το σημαντικό, ωστόσο, σε αυτό το κείμενο είναι η διαπίστωση ότι η ΕΚΕ μέσα από τα έμμεσα χαρακτηριστικά της (implicit CSR) φαίνεται να προϋπήρχε. Το 2002 απλώς έγινε αμεσότερη αναφορά μέσα από το πρίσμα της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας και την τριμερή διάσταση της ΕΚΕ που διαμόρφωσαν μια στενότερη σχέση με την αειφόρο ανάπτυξη (people, profit, planet) και τις ανάγκες των ΜΜΕ (Commission, 2002; Spence and Perini, 2010; EC, 2011). Αυτό είναι σημαντικό για την αποτελεσματικότητα της έννοιας πολιτικά, διότι όπως διαπιστώνεται (Tilley, 1999) οι ΜΜΕ “are not little big business” και αποτελούν ένα σημαντικό παίκτη στο ζήτημα της απασχόλησης και περιβαλλοντικής αειφορίας (Commission, 2007).

Η ΕΚΕ στην Ευρώπη φαίνεται να αποτελεί, λοιπόν, ένα σημαντικό πεδίο πολιτικής που διαφοροποιείται τόσο ανά μέγεθος επιχείρησης όσο και θεσμικά σε αυτό της διακυβέρνησης μεταξύ των κρατών μελών (EC, 2011; 2014; Ταλιούρης, 2014; Impact, 2012; 2013). Το 2005 η αμεσότερη διασύνδεση με την αειφόρο ανάπτυξη και το 2006 ο στόχος για το διεθνή πόλο αριστείας για την ΕΚΕ καθορίζουν το πεδίο ως σημαντικό στην ΕΕ. Ο στόχος αυτός βασιζόταν στη κοινωνική διάσταση των επιχειρήσεων αναφορικά με τη δημιουργία θέσεων εργασίας, την περιβαλλοντική ευθύνη και την οικονομική διάσταση μέσα από την παραγωγή πλούτου και οικονομικής μεγέθυνσης (Commission, 2006). Αυτό, ωστόσο, συνοδεύεται και από την ανάπτυξη συνεργιών και σημαντικών πρωτοβουλιών όπως το “Multistakeholders Forum” της ΕΚΕ και το “CSR Alliance”, τα οποία αποτέλεσαν σημαντικό πεδίο αλληλεπίδρασης των ενδιαφερομένων μερών.

Αυτό που γίνεται σαφές από τα παραπάνω είναι ότι σε επίπεδο Ένωσης, η ΕΚΕ δεν αποτελεί αντικείμενο δράσης και αναφοράς μονάχα στη λειτουργία της επιχείρησης, αλλά στη δομή της διακυβέρνησης (πολιτικής και εταιρικής) και στις σχέσεις της τελευταίας με το κράτος, το περιβάλλον και τη κοινωνία. Η πολιτική αυτή φύση της έννοιας γίνεται εντονότερη μέσα από τη προτροπή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (2007) για την προώθηση τη συνεργασίας στο ζήτημα της ΕΚΕ στις ευρωπαϊκές πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται εκτός ΕΕ. Το ΕΚ (2007) παράλληλα με αυτό ανέδειξε και άλλο ένα σημαντικό πεδίο πολιτικής δράσης που αφορά στις δημόσιες πολιτικές ρυθμιστικού περιεχομένου βασισμένες στις Οδηγίες για παραπλανητική διαφήμιση και αθέμιτου ανταγωνισμού, αλλά και αναπτυξιακών εργαλείων με την εμπλοκή της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων ή το συνυπολογισμό κριτηρίων ΕΚΕ στη σύνταξη των δημοσίων συμβάσεων (Commission, 2008).

Η ανανέωση της στρατηγικής για την ΕΚΕ στην ΕΕ που έλαβε χώρα το 2011, αποτελεί, τέλος, ένα ιδιαίτερο χρονικό σημείο για την πολιτική εξέλιξη της έννοιας. Η διεθνής οικονομική κρίση ήδη από το 2008 έπληξε ισχυρά κράτη-μέλη και

επηρέασε σημαντικά τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ενοποίησης σε σειρά πολιτικών θεμάτων (π.χ. κοινωνική συνοχή, οικονομική ένωση). Η συνέχεια της κρίσης σε όλα τα επίπεδα (οικονομία, κοινωνία, θεσμοί) επηρέασε και επηρεάζει ακόμα την ισορροπία ισχύος της Ένωσης αλλά και την σταθερότητα της, αφού παραδοσιακά και νέα κράτη-μέλη έχουν να αντιμετωπίσουν σημαντικές προκλήσεις. Στο περιβάλλον αυτό, ο διάλογος για την ΕΚΕ ανέδειξε σημαντικές λειτουργικές δυσκολίες στο αντικείμενο της πολιτικής ενοποίησης και συνδυασμού των δημοσίων πολιτικών μεταξύ των κρατών-μελών. Η θεώρηση, επίσης, ότι η ΕΚΕ αποτελεί πολυτέλεια σε ένα τέτοιο διεθνές και ενδοευρωπαϊκό περιβάλλον μπορεί να αποκτά οπαδούς, που όμως δεν συμμερίζονται πολλές φορές τις πολιτικές προεκτάσεις της ΕΚΕ στο σύγχρονο περιβάλλον. Αυτές πολλές φορές ενδεχομένως να συνδέονται με τον διαχρονικό προβληματισμό στην Ευρώπη για τη σχέση πολιτικής-οικονομίας και της κοινωνικής ευθύνης των επιχειρήσεων.

Συγκεκριμένα, η αναθεώρηση της στρατηγικής για την ΕΚΕ το 2011 είχε ως στόχο τη διασύνδεση της με την αειφόρο ανάπτυξη και τη βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου μέσα από την αρχιτεκτονική μιας λειτουργικής διακυβέρνησης για την αντιμετώπιση της οικονομικής και θεσμικής κρίσης της Ένωσης με ορίζοντα το 2020. Η πρωτοβουλία, ωστόσο, της Ένωσης το 2010 μέσα από το *“Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth”*, καταδεικνύει με πιο εμφανή τρόπο τη σημασία της, αφού η ΕΚΕ εκτιμάται ότι μπορεί να αποτελέσει ένα πολιτικό εργαλείο στην αντιμετώπιση της κρίσης (Commission, 2011). Η διασύνδεση, επίσης, με την αειφόρο ανάπτυξη και το ρόλο των επιχειρήσεων σε αυτή αναδεικνύει τα θεμελιώδη στοιχεία που διασυνδέονται με τη νέα στρατηγική (π.χ. διαφάνεια, εμπιστοσύνη). Η νέα, ωστόσο, αυτή στρατηγική εκτός του ότι προσδιόρισε τη σχέση της με την κρίση ανέδειξε και τον νέο ευρωπαϊκό ορισμό *“the responsibility of enterprises for their impacts on society”* (Commission, 2011: 6). Ο ορισμός αυτός εμπεριέχει στην επεξήγηση του τις βασικές προϋποθέσεις για την επιχειρηματική διεργασία όπως το να σέβονται οι επιχειρήσεις την νομοθεσία (οικονομικές υποχρεώσεις σε μετόχους, φόροι, εισφορές), το περιβάλλον, τις συλλογικές αποφάσεις αναφορικά με τα εργασιακά, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τους καταναλωτές.

Μια ενδιαφέρουσα κριτική στη νέα στρατηγική για την ΕΚΕ, αφορά τη σχέση της ευθύνης με το μέγεθος ή το κλάδο της επιχείρησης. Το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αφού σε επίπεδο στόχων η ΕΚΕ στην ΕΕ θα έπρεπε να συνδεθεί καλύτερα με την πραγματικότητα των ΜΜΕ (Commission, 2011) έτσι ώστε το εύρος της να πολλαπλασιαστεί και να μην είναι περιορίζεται στις μεγάλες επιχειρήσεις. Η διαπίστωση μάλιστα αυτή εξηγεί και τη παραδοχή του ΕΚ (2007, 2013) και κυρίως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (European Economic and Social Committee, 2012) ότι οι πρακτικές ΕΚΕ εξακολουθούν να είναι περισσότερο λειτουργικές για τις μεγαλύτερες εταιρείες και λιγότερο για

τις μικρές. Αυτό επισημαίνεται σε διάφορα σημεία της έκθεσης, όπως αυτό της συμβατότητας των εργαλείων και των όρων που χρησιμοποιούνται πολλές φορές και στη νέα στρατηγική. Παρά τις διαπιστώσεις και υποδείξεις, η νέα στρατηγική αποτέλεσε μια σημαντική προσπάθεια που συνδέεται άμεσα σε επίπεδο εφαρμογής και αξιολόγησης με τη νομοθεσία, τους γενικούς κανόνες ανταγωνιστικότητας και την καταπολέμηση της διαφθοράς (Commission, 2011). Το τελευταίο διασυνδέει την ΕΚΕ με τον διάλογο για τη διακυβέρνηση και τη σχέση της επιχείρησης με το κράτος, την αγορά και τη κοινωνία.

Σημαντικό βήμα, ωστόσο, μετά τη Στρατηγική για την ΕΚΕ αποτελεί η απόφαση της νέας Οδηγίας από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για τις ετήσιες μη οικονομικές αναφορές των επιχειρήσεων τον Απρίλιο του 2014 (Commission, 2014a; 2014b). Η απόφαση αυτή επιβεβαιώνει τη σημασία της ΕΚΕ στην Ευρώπη και εμπλουτίζει τη προσέγγιση “CSR made in Europe”, που από τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου τέθηκε σε ισχύ. Αυτό που ουσιαστικά λαμβάνει χώρα είναι η απόφαση για την εκπόνηση οδηγίας με τίτλο: *«Αναβαθμίζοντας την εταιρική διακυβέρνηση: Οι ευρωπαϊκές μεγάλες εταιρείες θα πρέπει να γίνουν περισσότερο διαφανείς στο τρόπο λειτουργίας τους»* (Commission, 2014a; 2014b). Πιο ειδικά, η απόφαση αυτή αφορά τις ετήσιες μη οικονομικές αναφορές, κάτι που σε επίπεδο πολιτικής ανάλυσης (λαμβάνοντας υπόψη τις ευρωπαϊκές ιδιαιτερότητες) συνοψίζει μία επίπονη πορεία με σημαντική διάρκεια ήδη από το 2001 (Howitt, 2014). Η εξέλιξη αυτή είναι πολύ σημαντική και εμπλουτίζει τις δημόσιες πολιτικές για την ΕΚΕ στην ΕΕ, ενώ εντάσσεται στο πεδίο εκείνο της έκδοσης ετήσιων μη οικονομικών αναφορών, όπου συμπεριλαμβάνονται αναφορές περιβαλλοντικού και κοινωνικού περιεχομένου. Η εξέλιξη, τέλος, αυτή όπως αναφέρει και ο ευρωβουλευτής R. Howitt (2014) στην εφημερίδα Guardian, καταδεικνύει ότι ήταν ένα πολύ σημαντικό βήμα για την εξέλιξη του πεδίου στην Ευρώπη. Σημαντικό, τέλος, είναι και το γεγονός ότι τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και διεθνώς το ζήτημα της αειφόρου ανάπτυξης και των πεδίων της επιχειρηματικότητας διαπιστώνεται και στην “Sustainable Development Agenda 2030” (UN, 2015; Commission 2016).

5. Η ΕΚΕ στην Ελλάδα, η πολιτική της εξέλιξη και η τοπική διακυβέρνηση

Τα κράτη μέλη στην ΕΕ ήδη από την ίδρυση της αποτελούν μαζί με τις κοινωνίες της το συστατικό της στοιχείο. Αυτό συντίθεται σε διάφορα επίπεδα παράλληλα με τις αμφίδρομες θεσμικές επιρροές στο Ευρωπαϊκό οικοδόμημα και διακυβέρνηση. Αυτές έχουν, επίσης, επηρεάσει και το πεδίο άσκησης της δημόσιας πολιτικής για την ΕΚΕ. Το ύψος της πολιτικής για την ΕΚΕ έχει σημασία, αφού όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα έμμεσα ή άμεσα χαρακτηριστικά είναι σημαντικά

στη κατανόηση (Matten and Moon, 2008). Η συγκριτική, επίσης, ανάλυση των ευρωπαϊκών πολιτικών συμπεριλαμβάνει τις δομές διακυβέρνησης, την ανάλυση των θεσμών και των ενδιαφερομένων μερών, όπως συμβαίνει σε διάφορα πεδία πολιτικής ανάλυσης (π.χ. κράτος πρόνοιας, απασχόληση).

Στο πεδίο της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης διαπιστώνονται ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις αναφορικά με τις νόρμες, τη διακυβέρνηση και τις θεσμικές επιδράσεις που ασκούνται στο επίπεδο διαμόρφωσης των δημοσίων πολιτικών στο πεδίο της ΕΚΕ και της διακυβέρνησης (Kang and Moon, 2012; Aaronson and Reeves, 2002; Fairbrass, 2011; Boxenbaum, 2006; Fairbrass, 2011). Η ανάλυση, επίσης, των Albareda et al., (2007; 2009) συμβάλει σημαντικά στη σχέση διακυβέρνησης και θεσμών (π.χ. αγορά, κράτος πρόνοιας, περιβάλλον) που αφορούν την πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ στην ΕΕ, διότι καταλήγει στη διαμόρφωση μοντέλων δημόσιας πολιτικής για την ΕΚΕ. Αυτή όπως και άλλες αναλύσεις λαμβάνουν υπόψη προγενέστερες μελέτες όπως αυτή των Fox et al (2002) στη Παγκόσμια Τράπεζα, οι οποίες διασυνδέονται επίσης με τα κοινωνικά μοντέλα στην Ευρώπη, το πλαίσιο διακυβέρνησης και τα πολιτικά εργαλεία για την ΕΚΕ. Η επίδραση, επίσης, των κοινωνικών μοντέλων στην ΕΚΕ και τη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής χρησιμοποιούνται και βασίζονται στην τυπολογία Espring-Andersen του 1990 (Sapir, 2005). Τα μοντέλα διαχωρίζονται στο Βόρειο-Nordic (Σουηδία, Δανία, Φιλανδία, Κάτω Χώρες), στο Αγγλοσαξονικό-AngloSaxon (Ηνωμένο Βασίλειο, Δημοκρατία της Ιρλανδίας), στο Ηπειρωτικό-Continental (Αυστρία, την Γερμανία, την Γαλλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο) και στο Μεσογειακό-Mediterranean (Ιταλία, την Ισπανία, την Ελλάδα, Πορτογαλία) (Sapir, 2005). Αυτά περιγράφουν το πλαίσιο διακυβέρνησης σε επίπεδο κοινωνικού κράτους και κοινωνικής πολιτικής, με επιδράσεις που σχετίζονται και εμπλουτίζουν τη θεωρία για εκείνα της δημόσιας πολιτικής για την ΕΚΕ (Albareda et al., 2007; Fairbrass, 2011; Boxenbaum, 2006; Impact, 2012; 2013). Αυτά κατά τους Albareda et al (2007) διαχωρίζονται στα μοντέλα: “*Partnership model*” (Δανία, Φιλανδία, Σουηδία, Κάτω Χώρες), “*Business in the Community model*” (Ηνωμένο Βασίλειο, Ιρλανδία), “*Sustainability and Citizenship Model*” (Βέλγιο, Αυστρία, Γερμανία, Γαλλία, Λουξεμβούργο) και το “*Agora Model*” (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα).

Όσον αφορά την Ελλάδα σε επίπεδο πολιτικής και εναρμονισμού με την Ευρωπαϊκή πραγματικότητα, αποτελεί ένα από τα λιγότερο προχωρημένα κράτη σε ζητήματα δημόσιας πολιτικής για την ΕΚΕ. Στην Ελλάδα η πολιτική αυτή αναπτύσσεται διαχρονικά με έμμεσο τρόπο αποτελώντας μέρος άλλων, πιο παραδοσιακών πεδίων πολιτικής, όπως η κοινωνική πολιτική, η τόνωση της απασχόλησης, η αγροτική πολιτική, το περιβάλλον, η αειφόρος ανάπτυξη και η επιχειρηματικότητα. Σημαντικό, επίσης, είναι ότι παρατηρείται από πρόσφατες έρευνες ότι το πεδίο της ΕΚΕ εξελίσσεται σε επίπεδο επιχειρήσεων και διασυνδέεται με δράσεις ετήσιων αναφορών και εναρμονισμού με διεθνή πρότυπα (Chymis et al., 2011;

Metaxa and Tsavdaridou, 2012). Σε επίπεδο κοινωνίας το ζήτημα της ΕΚΕ, με αφορμή ίσως και τη κρίση, είναι αναπτυσσόμενο ενώ σε επίπεδο πρωτοβουλιών είναι αξιοσημείωτη η αναφορά σε κοινωνικά δίκτυα και δράσεις (π.χ. Δίκτυο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, Bravo, Great place to work).

Σε επίπεδο κεντρικής πολιτικής η ΕΚΕ εντοπίζεται με έμμεσο τρόπο διαχρονικά σε πολιτικές του Υπουργείου Εργασίας, του Περιβάλλοντος, της Οικονομίας, Ανάπτυξης και Εμπορίου. Η διασύνδεση, ωστόσο, της ΕΚΕ με την αιχμή ανάπτυξης δεν έγινε ακριβώς όπως σε άλλες Ευρωπαϊκές μεσογειακές χώρες (π.χ. Ιταλία), ενώ ως πεδίο πολιτικής προωθήθηκε με έμμεσο τρόπο. Το Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2007-2013 για παράδειγμα και τα προηγούμενα αποτέλεσαν επιταχυντές συμβάλλοντας έως ένα βαθμό στη διασύνδεση της επιχειρηματικότητας με την αιχμή ανάπτυξης. Αυτό στο παρελθόν έλαβε χώρα και μέσα από προγράμματα όπως το Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης για την ύπαιθρο ή το ΕΣΠΑ (π.χ. φωτοβολταϊκά στις στέγες, τις πράσινες επιχειρήσεις) (ΕΚ, 2007; 2011). Οι πολιτικές, ωστόσο, αυτές είναι σημαντικές αλλά απαιτείται συνέχεια και ακολουθία με τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές. Σημαντικές πολιτικές πρωτοβουλίες που μπορούν, επίσης, να αναφερθούν είναι το κανονιστικό πλαίσιο στο σύστημα των δημοσίων συμβάσεων που αναφέρεται σε διάφορα κριτήρια για την ΕΚΕ ή αιχμής ανάπτυξης όπως όριζαν οι Νόμοι για την κοινωνική οικονομία Ν.4019/2011 (Δημόσιες Συμβάσεις Κοινωνικής Αναφοράς στο Άρθρο 16), και οι Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις στο Άρθρο 18 του Ν. 3855/2010. Το 2011 το Δίκτυο ΕΚΕ, σε συνέχεια ανάλογης πρωτοβουλίας του 2006, υπέγραψε με το Υπουργείο Εργασίας «Σύμφωνο Συνεργασίας» το οποίο βασίζοταν στη κοινωνική διάσταση της ΕΚΕ. Αυτό γιατί οι δύο βασικοί στόχοι του συμφώνου ήταν η καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και η προετοιμασία των νέων για την ομαλότερη ένταξη τους στην αγορά εργασίας (Metaxa and Tsavdaridou, 2012; Υπ.Εργασίας, 2011). Την ίδια περίοδο άλλο ένα σύμφωνο έλαβε χώρα με συμβαλλόμενους το Δίκτυο ΕΚΕ και τη Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων με στόχο την ισότητα στη παροχή ευκαιριών στο χώρο εργασίας, διότι διαπιστώνεται ότι η γυναίκα ως κοινωνική ομάδα δεν απολαμβάνει την ίδια θέση και ευκαιρίες στο χώρο εργασίας με τον ανδρικό πληθυσμό δεδομένου των μειωμένων ποσοστών απασχόλησης σε επίπεδα διευθυντικά κ.α. (Metaxa and Tsavdaridou, 2012).

Στην Ελλάδα, τέλος, αυτό που έχει σημασία είναι ότι ο διάλογος έχει ξεκινήσει και ότι το αποτέλεσμα αυτού είναι το σχέδιο διαβούλευσης για το Σχέδιο της Εθνικής Στρατηγικής της Ελλάδας για την ΕΚΕ το 2014, ενώ σήμερα είναι έχει σημασία η αναφορά στην Εθνική Στρατηγική για την ΕΚΕ το 2017. Το βήμα αυτό έχει μεγάλη σημασία διότι φαίνεται να ακολουθεί τις τελευταίες εξελίξεις και το βηματισμό της ΕΕ στην ΕΚΕ, όπως στην νέα Οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Commission, 2014a; 2014b). Η εξέλιξη αυτή είναι πολύ σημαντική, δεδομένου ότι παρέχει τη προσέγγιση εκείνη που λαμβάνει υπόψη της την ελληνική πραγματικότητα. Σημα-

ντικό είναι ότι λαμβάνει υπόψη τις διεθνείς συγκυρίες και περιγράφει την ελληνική πραγματικότητα τόσο στην έμμεση όσο και άμεση πολιτική διάσταση της ΕΚΕ. Αυτό, τέλος, που κρίνεται κρίσιμο είναι η αναφορά στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και κράτος (π.χ. Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης) σε συνδυασμό με την επιχειρηματική κοινότητα και τις πρωτοβουλίες που καταγράφονται. Αυτό είναι πολύ σημαντικό από τη σκοπιά της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης στην Ελλάδα.

Τα παραπάνω είναι ιδιαίτερος σημαντικός διότι παρατηρείται ταυτόχρονα μια κινητικότητα αναφορικά με τον σχεδιασμό πολιτικής για την ΕΚΕ και τις σχετικές πρωτοβουλίες στις τοπικές κοινωνίες. Τα κοινωνικοοικονομικά ζητήματα όπως η αυξανόμενη φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός σε συνδυασμό με την υψηλή ανεργία (ειδικά σε κοινωνικές ομάδες όπως οι νέοι, οι γυναίκες, τα ΑμεΑ) και τα ευρύτερα περιβαλλοντικά ζητήματα, υπογραμμίζουν ότι το πρόβλημα αυτό είναι δομικό και δεν λύνεται μονάχα με εύστοχες πολιτικές παρεμβάσεις του κεντρικού κράτους. Σημαντικές κοινωνικές συμμαχίες και συνέργειες με τον ιδιωτικό τομέα έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια με αφορμή τη κρίση και σε τοπικό επίπεδο, όπως έγινε αναφορά παραπάνω. Υπό το πρίσμα αυτό και με βάση τις κεντρικές εθνικές πολιτικές το ζήτημα της ΕΚΕ ξεκινά να απασχολεί όχι μόνο το κεντρικό κράτος αλλά και την τοπική αυτοδιοίκηση. Η τελευταία στο πλαίσιο της αντιμετώπισης σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων δίνει έμφαση σε πολιτικές ΕΚΕ που στοχεύουν για παράδειγμα στη κοινωνική διάσταση της έννοιας και την ενδυνάμωση της τοπικής οικονομίας και του κοινωνικού κεφαλαίου. Η ανεργία σε κοινωνικές ομάδες όπως οι νέοι και οι γυναίκες εκτός του ότι είναι υψηλή, δημιουργεί ασφυκτικές πιέσεις στις τοπικές κοινωνίες και ιδίως εκείνες που δεν έχουν τις ίδιες ευκαιρίες απασχόλησης με άλλες. Αυτό, ωστόσο, στην Ελλάδα της κρίσης φαίνεται να προβληματίζει, δεδομένου ότι διαπιστώνεται μια τάση φτωχοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού για κάποιες κοινωνικές ομάδες και σχεδόν όλες τις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας. Συγκεκριμένα (με βάση τα στοιχεία της Eurostat το 2016) διαπιστώνεται ότι ο κίνδυνος του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας στην Ελλάδα έχει αυξηθεί το 2016 (35,6%) σε σχέση με το 2011 (31%), κάτι που διαπιστώνεται σε περιφερειακό επίπεδο όπως την Αττική (2016-31,8% με 2011-29,1%), τη Βόρεια Ελλάδα (2016-35,9% με 2011-34,2%), την Κεντρική Ελλάδα (2016-40% με 2011-34,2%) και τα νησιά Αιγαίου με τη Κρήτη (2016-37,5% με 2011-21,3%). Η ενδεικτική αναφορά σε αυτούς τους δείκτες μαζί με άλλους όπως των “NEETS” (Young people neither in education, employment and training 15-24) στην Ελλάδα (17,2%) και την Ευρώπη (12%) το 2015, καταδεικνύει ότι η κατάσταση είναι ιδιαίτερος δύσκολη για κάποιες περιφέρειες ειδικά και γενικά για την χώρα.

Όσον αφορά την ΕΚΕ, διαπιστώνονται κάποιες πρωτοβουλίες ιδιαίτερος σημαντικές που σχετίζονται με αυτή (είτε άμεσα, είτε έμμεσα) και συνδέονται με τοπικές πρωτοβουλίες για το περιβάλλον, την τοπική οικονομία, την απασχόληση και τη

κοινωνική συνοχή. Στη Περιφέρεια Κρήτης για παράδειγμα διαπιστώνεται σχετική πρωτοβουλία για τη διασύνδεση της ΕΚΕ με πολιτικές κοινωνικής ένταξης (Μάρτιος 2016, Αρ. Πρωτ 51636). Αντίστοιχες παρεμβάσεις έχουν πραγματοποιηθεί στο παρελθόν σε Δήμους του νησιού κυρίως μέσα από συνέργειες δημοσίου ιδιωτικού τομέα με αναφορά στη κοινωνία των πολιτών και ταυτόχρονη αξιοποίηση των διαθρωτικών ταμείων από τα ΚΠΣ (π.χ. τοπικές λέσχες κοινωνικής ένταξης, το Ζεύξις, κοινωνική οικονομία). Το τελευταίο είναι σημαντικό και αναδεικνύει τις δυνατότητες ανάπτυξης σημαντικών δράσεων και συνεργιών της τοπικής αυτοδιοίκησης με τα ενδιαφερόμενα μέρη και τις επιχειρήσεις τοπικά (Μπεσίλα-Βήκα και Μακρίδης, 2009; Δαμουλιάνου, 2014). Σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης και διακυβέρνησης η ΕΚΕ αναπτύχθηκε παράλληλα και μέσα από διακρατικά προγράμματα (π.χ. Interreg) όπως για παράδειγμα το “DESUR” στη Δυτική Μακεδονία για την εταιρική υπευθυνότητα των ΜΜΕ. Αντίστοιχο πρόγραμμα στην Περιφέρεια Κρήτης κατά τη νέα προγραμματική περίοδο 2014-2020 είναι το “Road of CSR” (Interreg Europe). Το έργο αυτό υλοποιείται με τη συμμετοχή και άλλων ευρωπαϊκών περιφερειών και στοχεύει στην ανταλλαγή καλών πρακτικών σε πολιτικές ΕΚΕ και υπεύθυνης επιχειρηματικότητας στις ΜμΕ αποκλειστικά. Σε επίπεδο Δήμων είναι σημαντικές οι πρωτοβουλίες που παρουσιάζονται όπως αυτή του Δήμου Μεταμόρφωσης το 2014 για το «Τοπικό Δίκτυο ΕΚΕ» (Δαμουλιάνου, 2014; Capital Link CSR in Greece, 2014). Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία είχε ως στόχο την ενίσχυση του τοπικού κοινωνικού κεφαλαίου και την ανάπτυξη ευρύτερων συνεργειών που αφενός θα τόνωναν την επιχειρηματικότητα τοπικά και αφετέρου θα ενίσχυαν τις κοινωνικές δομές (π.χ. κοινωνικό παντοπωλείο) του Δήμου και άλλες πρωτοβουλίες κοινωνικής ένταξης (Capital Link CSR in Greece, 2014). Σημαντικές, επίσης, είναι οι πρωτοβουλίες και οι συνέργειες που καταγράφονται σε αρκετούς Δήμους (π.χ. Αθηναίων, Περιστερί, νησιά των Κυκλάδων και τα Δωδεκάνησα) με φορείς της τοπικής κοινωνίας στις δομές κοινωνικής πρόνοιας ή άλλες κοινωφελείς πρωτοβουλίες. Αυτές έχουν να κάνουν με συνέργειες υποστήριξης της κοινωνικής οικονομίας, της επιχειρηματικότητας, της κοινωνικής συνοχής και των υπηρεσιών πρόνοιας.

Τα παραδείγματα, τέλος, είναι αρκετά και γίνονται ακόμα περισσότερα εάν λάβουμε υπόψη μας μια βασική διαπίστωση. Σε κοινωνικό επίπεδο η ΕΚΕ, παρά τα κάποια φαινόμενα καχυποψίας ή αδυναμιών, χαρακτηρίζεται πολλές φορές τόσο από τη σιωπηλή ΕΚΕ (silent CSR) όσο και από δράσεις υπεύθυνης επιχειρηματικότητας που δεν χαρακτηρίζονται πάντοτε από μια δομημένη επιχειρησιακή στρατηγική ή προγραμματισμό (Ταλιούρης, 2014). Σε πολιτικό επίπεδο η Ελλάδα τόσο στο επίπεδο κεντρικής πολιτικής όσο και αυτό της τοπικής διακυβέρνησης χαρακτηρίζεται κυρίως από την έμμεση διάσταση της ΕΚΕ (implicit CSR). Αυτή λαμβάνει χώρα έμμεσα μέσα από πολιτικές για την επιχειρηματικότητα (καινοτόμα, αειφόρο, startups, κοινωνική), την απασχόληση, τη κοινωνική πολιτική και ένταξη (π.χ. περιφερειακές στρατηγικές κοινωνικής ένταξης, δομές κοινωνικής πρόνοιας και φροντίδας).

6. Επίλογος

Η μελέτη της επίδρασης και της τυπολογίας των δημόσιων πολιτικών ΕΚΕ στην Ευρώπη, την Ελλάδα και την τοπική διακυβέρνηση (κυρίως μέσα φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης) έχει τη δική της σημασία. Αυτό συμβαίνει διότι η ΕΚΕ πολιτικά αποκτά ενδιαφέρον στις Ευρωπαϊκές περιφέρειες, τόσο σε συνάρτηση με την αειφόρο ανάπτυξη και άλλες κλασσικές παραδοχές για την ανταγωνιστικότητα και τη περιβαλλοντική αειφορία, όσο και με την αντιμετώπιση της κρίσης και τον εναρμονισμό με τη στρατηγική Ευρώπη 2020. Η πολιτική εξέλιξη της ΕΚΕ στην Ευρώπη και η εμφάνιση της την Ελλάδα βασίζεται στη διαπίστωση και παρατήρηση ότι τελικά είναι χρήσιμες οι γενικές αρχές αλλά οι πολιτικές προσεγγίσεις “one size fits all” δεν είναι πάντοτε εφικτές τόσο μεταξύ των εταιρειών (ανά μέγεθος και κλάδο) όσο και στα κράτη. Τα παραδείγματα και οι πρακτικές που διαπιστώνονται σε ευρωπαϊκές αυτοδιοικητικές δομές σε χώρες της ΕΕ, χαρακτηρίζονται ως ενδιαφέρουσες στο ζήτημα της ΕΚΕ τόσο ως παράδειγμα όσο και ως σημείο αναφοράς. Το παράδειγμα της Ιταλίας και της Ισπανίας (που είναι αρκετά κοντινό για την Ελλάδα) είναι αξιοσημείωτο. Οι πρακτικές σε περιφέρειες όπως η Τοσκάνη (Fabbrica Etica), το “logo Consciezza” στην Ιταλία και άλλες πρωτοβουλίες στην Emilia Romagna, τη Abruzzo, τη Σεβίλλη στην Ισπανία και την Ανδαλουσία είναι ενδιαφέρουσες (EC, 2011; Ταλιούρης, 2014). Αξιοσημείωτες, ωστόσο, είναι και άλλες πρωτοβουλίες που λαμβάνουν χώρα στην Δυτική, Βόρεια και Κεντρική Ευρώπη και αφορούν τις συνέργειες σε επίπεδο ΕΚΕ και την ανάπτυξη πολιτικών εργαλείων (Fox et al. 2002; Steurer, 2010) που είτε έχουν κανονιστικό χαρακτήρα (π.χ. δημόσιες συμβάσεις), είτε χαρακτήρα οικονομικών κινήτρων (π.χ. φόρος, δι-αρθρωτικά ταμεία), είτε επικοινωνιακό (π.χ. εκδηλώσεις).

Στο πεδίο των δημοσίων πολιτικών, τέλος, απαιτείται πολλές φορές η προσαρμογή στις τοπικές ανάγκες, ο σαφής προσδιορισμός της ανάγκης (π.χ. ωφελούμενοι) και του πολιτικού στόχου. Αυτό συμβαίνει γιατί οι μεταβλητές ανάλυσης της ΕΚΕ διαφέρουν ανά δομή διακυβέρνησης στην Ευρώπη, ανά θεσμούς, ανά μέγεθος της επιχείρησης και το κοινωνικό κεφάλαιο. Πολλές φορές, επίσης, διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις τόσο ως προς την ωριμότητα των δημοσίων πολιτικών όσο και ως προς τα είδη των πολιτικών εργαλείων ανά κράτος μέλος και κατά συνέπεια ανά φορέα τοπικής αυτοδιοίκησης. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιταλία ή την Δανία για παράδειγμα οι δημόσιες πολιτικές και οι συνέργειες σε κεντρικό αλλά και τοπικό επίπεδο είναι αρκετά προχωρημένες σε σχέση με άλλα κράτη μέλη. Αυτό, ωστόσο, σε τοπικό επίπεδο επηρεάζεται και από το βαθμό διοικητικής αυτοτέλειας, δεδομένου ότι κάποιες ευρωπαϊκές περιφέρειες διακρίνονται για την διαπραγματευτική τους δύναμη και ικανότητα άντλησης πόρων σε επίπεδο περιφερειακής πολιτικής (Charron 2016). Η σημασία της ΕΚΕ σε τοπικές πολιτικές έγκειται, τέλος και στο ότι μπορεί υπό προϋποθέσεις να αποτελέσει ένα εργαλείο προσαρμογής και ακολου-

θίας της στρατηγικής Europe 2020 τοπικά. Αυτό γίνεται ακόμα πιο συγκεκριμένο στο πλαίσιο των διαθρωτικών ταμείων για τη νέα προγραμματική περίοδο 2014-2020 και ειδικά μέσα από τους Θεματικούς Στόχους για τη κοινωνική ένταξη, την απασχόληση και την εκπαίδευση. Τα χρηματοδοτικά εργαλεία για τη Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρώπη δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε πολιτικά εργαλεία που χαρακτηρίζονται είτε άμεσα είτε έμμεσα από πολιτικές ΕΚΕ. Αυτό διαπιστώνεται σε πεδία αειφόρου ανάπτυξης και κοινωνικής πολιτικής, απασχόλησης, κοινωνικής οικονομίας και εκπαίδευσης (π.χ. εκπαίδευση ενηλίκων).

Η συμμετοχή, τέλος, των τοπικών κοινωνιών και των θεσμών τους στο σχεδιασμό πολιτικής αποτελεί ένα διαχρονικό ζήτημα, που εκτός από την πίεση που γεννά η κρίση για μακροχρόνιες συνέργειες σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών, διαμορφώνει ένα νέο περιβάλλον κοινωνικής δράσης όχι μόνο για επιχειρήσεις ή λοιπούς κοινωνικούς φορείς, αλλά και τις τοπικές αρχές που είναι υπεύθυνες για το σχεδιασμό και την υλοποίηση σειράς πολιτικών. Σημαντικές, επίσης, είναι για παράδειγμα οι ευκαιρίες που ενδεχομένως να προκύψουν από το σωστό σχεδιασμό και εναρμονισμό της τοπικής πολιτικής με την τοπική επιχειρηματικότητα σε σχέση με την Οδηγία που αφορά τη δημοσιοποίηση μη χρηματοοικονομικών αναφορών το 2014. Εν κατακλείδι, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί σήμερα τον κανόνα για όλες τις κοινωνίες, κάτι που θέτει ως ανάγκη όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη να ανταποκριθούν στις προκλήσεις και ευθύνες που εξελίσσονται σε επίπεδο τοπικής διακυβέρνησης και πολιτικής.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Aaronson A. S and Reeves G. (2002), *“The European Response to Public Demands for Global Corporate Responsibility”*. National Policy Association, Washington DC. USA. February 5 ,2002.
- Albareda L, Lozano M.J and Ysa T. (2007), “Public Policies on Corporate Social Responsibility: The Role of Governments in Europe”. *Journal of Business Ethics* (2007) 74:391–407.
- Albareda L, Lozano M.J, Tencati A, Perrini F and Midttun.A. (2009), “The Role of Government in Corporate Social Responsibility”. *Ethical Prospects* 2009, Part 2, 103-149.
- Banerjee B. S. (2008), “Corporate Social Responsibility: The Good, the Bad and the Ugly”. *Critical Sociology* 34(1) 51-79.
- Beaver W. (2005), “Battling Wal-Mart: How Communities Can Respond”. *Business and Society Review* 110:2 159–169.
- Berman S. (2014), *«Το πρωτείο της πολιτικής. Η σοσιαλδημοκρατίας και η Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα»*. Μετάφραση Ελένη Αστερίου. Α΄ έκδοση. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Boxenbaum E. (2006): "Corporate social responsibility as institutional hybrids". *Journal of Business Strategies*. Vol.23 Issue:1, p.45-63.
- Capital Link CSR in Greece (2014), «*Συνέντευξη του Δημάρχου Μεταμόρφωσης, κυρίου Μιλτιάδη Καρπέτα, στην κυρία Όλγα Μπορονόζη, Πρόεδρο του "Capital Link CSR in Greece"*». "Capital Link CSR in Greece" – Κέντρο Τεχνογνωσίας ΕΚΕ
- Carroll A. (1979), "A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Performance". *The Academy of Management Review*, Vol. 4, No. 4 (Oct., 1979), pp. 497-505.
- Carroll A. (1991), "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders". *Business Horizons*, July-August 1991
- Carroll A. (2008), "A history of Corporate Social Responsibility: Concepts and Practices". The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility.
- Charron N. (2016), "Explaining the allocation of regional Structural Funds: The conditional effect of governance and self-rule". *European Union Politics* 0(0) 1–22.
- Chymis A, Skouloudis A and Evangelinos K. (2011). "Corporate Social Responsibility in Greece: a crisis' victim or a potential solution?". *Greek Economic Outlook 2011/15*. Center of Planning and Economic Research. Athens.
- Commission of the European Communities. (2001a), "*Green paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*". Brussels.
- Commission of the European Communities. (2001b), "*A Sustainable Europe for a Better World. A European Union Strategy for Sustainable Development*". Communication from the Commission Brussels.
- Commission of the European Communities. (2002), "*Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development*". Brussels.
- Commission of the European Communities. (2005), "*On the review of the Sustainable Development Strategy. A platform for action*". Brussels.
- Commission of the European Communities. (2006), "*Implementing the partnership for growth and jobs: Making Europe a pole of excellence in Corporate Social Responsibility*". Communication from the Commission. Brussels
- Commission of the European Communities. (2007), "*Small, clean and competitive A programme to help small and medium-sized enterprises comply with environmental legislation*". Brussels.
- Commission of the European Communities. (2008), "Study on the incorporation of Social Considerations in Public Procurement in the EU Proposed Elements for taking account of the Social Considerations in Public Procurement". Brussels.

- Commissions of the European Communities. (2009), *“Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development”*. Brussels.
- Commission of the European Communities. (2010), *“Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth”*. Brussels
- Commission of the European Communities. (2011), *“A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility”*. Brussels.
- Commission of the European Communities. (2014a), *“Improving corporate governance: Europe’s largest companies will have to be more transparent about how they operate”*. Statement. Press release data base 9 April 2014”. Brussels.
- Commission of the European Communities. (2014b), *“Disclosure of non-financial information: Europe’s largest companies to be more transparent on social and environmental issues”*. Statement. Press release data base 29 September 2014”. Brussels.
- Commission of the European Communities. (2016). *“Next steps for a sustainable European future European action for sustainability”*. Brussels
- Dahlsrud A. (2008), *“How Corporate Social Responsibility is Defined: an Analysis of 37 Definitions”*. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 15, 1–13
- Elkington J. (2004), *“Enter the Triple Bottom Line”*. *The triple bottom line: does it all add up? Assessing the sustainability of business and CSR*. Earthscan pub.
- European Commission, (2003). *“Responsible entrepreneurship: A collection of good practice cases among small and medium-sized enterprises across Europe”*. Enterprise publications. Directorate-General for Enterprise. Brussels.
- European Commission. (2007), *“Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union”*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Luxembourg.
- European Commission. (2011), *“Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union”*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Luxembourg.
- European Commission. (2014), *“Corporate Social Responsibility National Public Policies in the European Union-Compendium 2014”*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Luxembourg.
- European Economic and Social Committee. (2012), *“Opinion of the European Economic and Social Committee on the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility COM(2011) 681 final”*. Brussels, 24 May 2012

- European Union Parliament. (2007), "*Corporate social responsibility. European Parliament resolution of 13 March 2007 on corporate social responsibility: a new partnership (2006/2133(INI))*". Brussels
- European Union Parliament. (2013), "*Report on Corporate Social Responsibility: promoting society's interests and a route to sustainable and inclusive recovery*". A7-0023/2013. Brussels.
- Eurostat (2016), "*People at risk of poverty or social exclusion by NUTS 2 regions. Last update: 09-01-2018*". Regional poverty and social exclusion statistics.
- Eurostat (2015), "*Young people neither in employment nor in education and training by sex and NUTS 2 regions. Last update: 09-01-2018*". NEET rates statistics
- Fairbrass J (2011): "Exploring Corporate Social Responsibility Policy in the European Union: A discursive Institutional Analysis". *JCMS 2011 Volume.49*. Number 5. pp. 949-970.
- Fox T, Ward H and Howard B. (2002), "*Public sector roles in strengthening Corporate Social Responsibility. A baseline study*". Corporate Social Responsibility Practice Private Sector Advisory Services Department. The World Bank. Washington.
- Friedman M. (1970), "*The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits*". The New York Times Magazine September 13, 1970.
- Gjolberg M. (2009), "The origin of Corporate Social Responsibility: global forces or national legacies?" *Socio Economic Review*. Vol. 7, 605-637.
- Grayson D and Hodges A. (2004), "*Corporate Social Opportunity. 7 Steps to make corporate social responsibility work for your business*". Greenleaf pub.
- Hardin, G, 1968. "The tragedy of the commons". *Science*, New Series, Vol. 162, No. 3859 (Dec. 13, 1968), 1243-1248.
- Hopkins M. (2003), "*The Planetary Bargain: Corporate Social Responsibility Matters*". Earthscan Publications. Ltd. London.
- Howitt R. (2014), "*The EU law on non-financial reporting - how we got there*". Guardian sustainable business. Guardian newspaper. United Kingdom.
- International Labor Organization. (2006), "*Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy*". Geneva
- Impact. (2013), "*Final Programme and Executive Summary. Headline findings, insights & recommendations for policy makers, business & stakeholders*". Seventh Framework Programme. European Commission.
- Impact. (2012), "*Analysis of national and EU Policies supporting CSR and Impact. IMPACT Working Paper No. 2*". Jeremy Moon and Rieneke Slager with Stephanos Anastasiadis, ICCSR University of Nottingham Christoph. Brunn, Oeko-Institut e.V. Peter Hardi, CEU Jette Steen Knudsen, CBS. Seventh Framework Programme. European Commission.

- Kang N and Moon J. (2012), "Institutional complementarity between corporate governance and Corporate Social Responsibility: a comparative institutional analysis of three capitalisms". *Socio-Economic Review* (2012) 10, 85–108.
- Matten D and Moon J. (2008), "Implicit and Explicit CSR: A conceptual Framework for a comparative understanding of corporate social responsibility". *Academy of Management Review* Vol. 33, No. 2
- Mele D. (2008), "*Corporate Social Responsibility Theories*". The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility.
- Metaxas T and Tsavdaridou M (2012). "Corporate social responsibility in Greece during the crisis period". *MPRA Paper No. 41518*, posted 24. September 2012 20:40 UTC.
- Moon J. (2007), "The Contribution of Corporate Social Responsibility to Sustainable Development". *Sustainable Development* 15, 296–306.
- OECD. (2011), "*OECD Guidelines for Multinational Enterprises*". OECD Ministerial Meeting 25 May 2011.
- OECD. (2000), "*The OECD declaration and decisions on international investments and multinational enterprises*". Paris
- Sapir A. (2005), "*Globalization & the reform of European Social Models*". Bruegel Policy Brief. Brussels.
- Sherer A.G and Palazzo G. (2008), "*Globalization & Corporate Social Responsibility*". The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility.
- Scherer A, Palazzo G and Matten D (2009). "The Business Firm as a Political Actor: A New Theory of the Firm for a Globalized World". *Business Society* 2009, 48, 577.
- Spence L and Perini F. (2010). "*Europe: Practice and Politics: Ethics and Social Responsibility in SMEs in the European Union*". Ethics in small and medium sized enterprises. A global commentary. ISBEE
- Steurer R. (2010), "The role of governments in corporate social responsibility: Characterising public policies on CSR in Europe". *Policy Sciences*, 43(1), 49-72.
- Tilley F. (1999), "The gap between the environmental attitudes and the environmental behavior of small firms". *Business Strategy and the Environment* 8, 238-248.
- UNEP (2002). "*Integrating Environment and Development 1972-2002*", Chapter 1. pp.1-27. Global environmental outlook 3. London; Earth scan pub.
- UNEP and UN Global Compact (2010), "*Principles for Responsible Investment. Report on Progress 2010. An analysis of signatory progress and guidance on implementation*". United Nations.
- United Nations. (2015). "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development". Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. General Assembly.
- Ward. H. (2004) "*The OECD Guidelines for Multinational Enterprises and non adhering countries Opportunities and Challenges of engagement*". OECD

- Global Forum on International Investment: Investment for Development – Forging New Partnerships. International Institute for Environment and Development (IIED).
- Wood D. (2010), “Measuring Corporate Social Performance: A Review”. *International Journal of Management Reviews*. Blackwell Publishing Ltd and British Academy of Management
- World Business Council for Sustainable Development. (2002), “*The Business Case for Sustainable Development. Making a difference toward the Johannesburg Summit 2002 and beyond*”. Geneva
- World Commission on Environment and Development. (1987), “*Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*”. United Nations.
- Βαξεβανίδου Μ. (2009), “*Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*” Εκδόσεις Σταμούλη.
- Γενική Γραμματεία Ισότητας. (2006). «*Μνημόνιο Συνεργασίας*». 22/02/2006. Αθήνα.
- Δαμουλιάνου Χ. (2014), «*Και οι δήμοι στις επάλξεις για την ΕΚΕ*». Καθημερινή. <http://www.kathimerini.gr/764406/article/oikonomia/epixeirhseis/kai-oi-dhmoi--stis-epal3eis-gia-thn-eke>
- Δήμος Ιεράπετρας «*Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη & το Κοινωνικό Παντοπωλείο του Δήμου Ιεράπετρας*»: <http://www.ierapetra.gov.gr/koinoniko-pantopoleio/mazi/etairiki-koinoniki-eythini/>
- Δήμος Αθηναίων «*Συνέντευξη τύπου δημάρχου Αθηναίων Γ. Καμίνη για τα θέματα πολιτικής κοινωνικής συνοχής του δήμου Αθηναίων*». <https://www.cityofathens.gr/node/25246>
- Ελληνική Δημοκρατία. (2010), «*N.3855/2010- Μέτρα για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης κατά την τελική χρήση, ενεργειακές υπηρεσίες και άλλες διατάξεις*». Τεύχος Πρώτο.Αρ. Φύλλου 95. 23 Ιουνίου 2010. Αθήνα.
- Ελληνική Δημοκρατία. (2011), «*N.4019/2011- Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*». Τεύχος Πρώτο.Αρ. Φύλλου 216. 30 Σεπτεμβρίου 2011. Αθήνα.
- Ελληνική Δημοκρατία (2014). «*Κείμενο Εργασίας για το Σχέδιο της Εθνικής Στρατηγικής της Ελλάδας για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη. Εθνικό Σχέδιο ΕΚΕ-Προσχέδιο*». Αθήνα.
- Ελληνική Δημοκρατία (2017). «*Σχέδιο της Εθνικής Στρατηγικής της Ελλάδας για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*». Αθήνα
- Ηγουμενίδη Τ. (2016), «*Το παράδειγμα της Αστυπάλαιας*». Ναυτεμπορική
- Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς 2007 – 2013, 2011. «*Νέα Καινοτομική Επιχειρηματικότητα*». <http://www.espa.gr/el/Pages/Proclamationsfs.aspx?item=1592>
- Ελεύθερος Τύπος (2016), «*Η «Γειτονιά Αλληλεγγύης» της ΕΛΑΪΣ-Unilever Hellas βρήκε φιλοξενία στο Περιστέρι!*».
- Ελληνικό Δίκτυο για την ΕΚΕ: <http://www.csrhellas.gr/>

- EMEA Business Monitor, 2014. *Πριν το καλοκαίρι το τελικό σχέδιο εθνικής στρατηγικής για την ΕΚΕ*. 2014-03-27 17:57:04. <http://www.emea.gr/πριν-το-καλοκαίρι-το-τελικό-σχέδιο-εθ/395036>
- Δήμος Περιστερίου. *Γειτονιά Αλληλεγγύης*: <http://www.peristeri.gr/index.php/leftmenu-185/leftmenu-191/2983-3-4-2016>
- Μπέουλα-Βήκα Ε και Μακρίδης Σ. (2009), «*Η συμβολή της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στην βιώσιμη ανάπτυξη και ο ρόλος των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης*». 3ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων. Διοίκηση και Δημοκρατία: Ποιότητα, Αποτελεσματικότητα, Νομιμοποίηση. Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Περιφέρεια Κρήτης. (2016), «*Πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Για την υλοποίηση του Έργου με τίτλο: Το Σχέδιο Δράσης της Περιφέρειας Κρήτης για την αξιοποίηση της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης στο πεδίο της κοινωνικής ένταξης*». Αρ. Πρωτ.: 51636. Διεύθυνση Οικονομικών. Π. Κρήτης.
- Πρόγραμμα “*Developing Sustainable Regions through Responsible SME’s (DESUR)*”. Δυτική Μακεδονία: http://www.desur.eu/?page_id=202&lang=el
- Πρόγραμμα “*Road CSR Interreg Europe A Roadmap for Integrating Corporate Social Responsibility into EU Member States and Business Practises. The Region of Crete*”. 2017: <https://www.interregeurope.eu/road-csr/>
- Ταλιούρης Ε. (2014), «*Διακυβέρνηση, διοίκηση οργανισμών και επιχειρήσεων, και δημόσιες πολιτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης*». Διδακτορική Διατριβή στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Υπουργείο Εργασίας, 2011. «*Υπογραφή Συμφώνου Συνεργασίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης με το Ελληνικό Δίκτυο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη*». Αθήνα.